

Gyekiczky Tamás

A hatalom sodrában – Adalékok a polgári perjog történetének vázlatához (1958–1990)

Írásom elé néhány módszertani megjegyzés kívánkozik. 2006-ban publikáltam a Pp. 1952-es megalkotásáról szóló, főleg levéltári kutatáson alapuló könyvemet.¹ Az azóta eltelt időben, többéves forráskutatás után kigyűjtöttem az 1958–1990 közötti korszak polgári perjogi kodifikációjára vonatkozó több ezer oldalt, többek között a vélt vagy valós változások igazságügyi, jogpolitikai és közpolitikai összefüggésével foglalkozó dokumentumait.² Az anyag gyűjtése közben világossá vált: a korábban követett feldolgozási módszer nem folytatható, a kronológiára épülő történeti nézőpontot fel kell váltani a témaközpontú feldolgozással. A témaközpontú feldolgozás azonban egy-egy időszakra „besűrítendő”, hiszen a magyar társadalomtörténet maga gondoskodott az események koncentrációjáról. Így a gazdasági mechanizmus reformjának 1964–1973 közötti időszaka számos szempontból egy történeti fejezetként tárgyalható. Főként azért, mert a jogi kultúra, a jogi rendszer reformja e kilenc év alatt többet lépett előre, mint 1945 óta bármikor. Az itt olvasható írás ezért erre az időszakra koncentrál, megkísérli ugyanakkor kiemelni a történeti folytonosság szálait, azokat az összefüggéseket, amelyeket a reformkor elfedett, vagy elterelte róluk a figyelmet. Tézisszerűen megírt szöveg, mivel főleg a kutatási eredmények egyszerű és tömör megfogalmazására törekedtem. Adalék jellegű, ezzel elismerjük fogyatékoságát és folytathatóságát.

Általános korjellemzők

I. Egy központilag vezérelt társadalomban a jogalkotásra többnyire a vezérlési központ szereplői hatnak. Esetleg más, parciális vagy regionális szereplők, amennyiben a központi vezetés felkarolja törekvéseiket, avagy magának tekintve, de a háttérben maradván támogatja ezeket. A Kádár-rendszer jogalkotása egyértelműen – korszakhatár nélkül – a politikai rendszer struktúrájához tapad, ez nemcsak a közjogi vagy a polgári, hanem a polgári perjogi szabályok megalkotásában is így van. Kimutathatók a jogalkotás politikai szintjei, ami a Központi Bizottság (KB) vagy a Politikai Bizottság (PB) szerepvállalásával azonosítható, a bürokrácia szervezett közreműködése, azaz az állam és a párt apparátusának jogi normákat formáló munkálkodása. Harmadszor: nem lehet nem említeni a tudományos élet szereplőinek közreműködését, ami a jogformálás illúziója és a politikai célszerűség keskeny átjáróján egyensúlyozva a jogszabályok tudomány általi legitimációját volt hivatva biztosítani.

II. A három cselekvési rendszer korántsem volt egymással összhangban. A Pp. novellák előkészítése és megalkotása gazdag illusztrációja a konfliktusok és jogi harmóniák együttélésének. Így az 1972-es novella a tudományos élet résztvevőinek ötévnvi előkészítő munkáján nyugodott, ám a munkát 1972-ben formálisan is az igazságügyi bürokrácia fejezte be, körülbelül hat szövegvariánst készítve el nyolc hónap alatt. A törvény végső formájának előkészítése – végül törvényerejű rendeletként hirdették ki – ugyanakkor magán viseli a bírói kar elképzeléseit, azt is mondhatnánk, hogy ők öntötték végső formába (a maguk

módján) azt, amit a tudomány elkezdett. Az 1980-as években a tudomány képviselőinek új megoldásokban rendkívül gazdag, eredeti törvényszöveget eredményező javaslatából politikai akarat hiányában már nem lett jogszabály, holott a belső kodifikációs munka eljutott egy korszerű, széles egyetértésen nyugvó perrendtartáshoz.

III. A III. Pp. novella alkotói szinte ránk köszönnek a törvényszövegben. Azzal, hogy a bürokrácia és a jogalkotásra felkért bírók együttesen fejezték be a novellát, előtérbe kerültek a perkódex jogalkalmazást elősegítő technikai és célszerűségi normái. A kodifikáció olyan jogszabályt eredményezett, amelyben számos rendelkezésnek inkább a bírói SZMSZ-ben (BÜSZ), vagy a bírósági irodákat szabályozó más jogszabályokban lett volna helye. De e tételt megfordítva is alkalmazni kell, ugyanis számos technikai részletszabály, szervezeti működési norma a perkódexbe kerülve garanciális jelleget kapott, ezután már nem lehetett be nem tartani ezeket az előírásokat a törvénysértés kockázata nélkül. A folyamatszabályozás konzisztensebben jelent meg, megkerülhetetlenné vált az eljárás cselekményekből felépülő rendszer szisztematikus szabályozási igénye. A garanciarendszert lerontották a különleges perek perszabályai és a külön utas konfliktusszabályozások (pl. döntőbizottsági eljárások), mivel ezek kibúvót jelentettek a szélesedő garanciarendszer alól. A paradoxon azóta élő ellentmondás perjogunkban, minden változás és kodifikációs kísérlet próbaköve.

IV. A harminckét év nem tekinthető az érdekek és értékek világától elzárt, politikailag semleges térnek, a társadalmi-történeti folyamatok nem pusztán a politikai életet határozták meg, hanem befolyásolták a jogalkotás működését. Nem tekinthető véletlennek, hogy az 1972-es tv. előkészítése során a munkaügyi bíraskodás, az államigazgatási határozatok bírói úton történő megtámadása és a gazdasági szervezetek egymás közötti pereinek szabályai képezték azt a törésvonalat, amit majd’ öt éven keresztül nem sikerült áthidalni a perjogi reformnak. Végül a reform az lett, ami lett: félmegoldások és látszatintézmények sokasága. Azonban arra fel kell figyelniünk, hogy 1967 és 1972 között a politikai erőtér megváltozott, számos javaslat (ötlet), ami 1967–1968 fordulóján a politikai vezetés számára még támogatandó és követendő volt, 1972-re már szalonképtelenné vált. Ezek a jogintézmények nem annyira a perjogban helyezkednek el, hanem inkább a közjogi és alkotmányjogi berendezkedést meghatározó közjogban, ám a perjog csak ezek függvényében tudott volna új

alakot ölteni. Példaképpen egy ilyen intézményt említünk, az Alkotmányjogi Tanácsot, amely a kor Alkotmánybírósága lett volna. Természetesen az alkotmánybíráskodás és a peres eljárások viszonyát rendezni kellett (volna), ezért a végleges rendezésig a Pp. kodifikációja háttérbe szorult, lelassult. Említhetők magánjogi példák is, így amíg az áru- és pénzviszonyokra (korabeli kifejezés a piacra) jobban odafigyelő Ptk. nem készült el, nem nagyon lehetett a piaci szereplők (gazdasági szervezetek) konfliktusainak feloldására hivatott perjogi kodifikációt sem végigvinni. Szólnunk kell mindemellett a direkt szervezeti-igazgatási beavatkozásokról; pl. a munkaügyi bíráskodás kiterjesztését a Nehézipari Minisztérium ellenezte, álláspontja ugyanakkor össze volt kötve sorsával, mivel a gazdaságirányítás reformja a minisztériumi rendszert sem hagyta érintetlenül.

V. A jogalkotás és hatalomgyakorlás változatlan rendszeréből kiindulva hiba lenne az 1958–1990 közötti időszakot homogén korszaknak felfogni. Témánk és szempontrendszerünk szerint számos rövidebb ideig működő, időleges szakasz mutatható ki, sőt elmondható, hogy e részkorszakok főbb jogintézményei néha párhuzamosan, egymás mellett hatottak – akár az őket létrehozó korszakhatárokon túlnöve is. 1958–1968 között például erőteljesen megfigyelhető a rendes polgári bíráskodás háttérbe szorítása, a bírói hatalommal szembeni alternatív, (párt) politikai kontroll alatt álló konfliktusmegoldási formák kidolgozása. 1968-ig a politikai szervek, a minisztériális jogalkotás (és a jogirodalom) rendszeresen foglalkozott ugyanis a „társadalmi bíráskodás” kérdéseivel, jogszabályi szinten gondoskodva ezek működési feltételeiről. A társadalmi bíróságok mellett kiépítették a szocialista gazdasági szervezetek konfliktusainak feloldására hivatott gazdasági, illetve a munkaügyi viták elintézésére szolgáló munkaügyi döntőbizottsági rendszert. A döntőbizottságok – mint „rendkívüli bíráskodási formák” – a társadalmi bíróságokkal együtt nemcsak a perjogi törvény hatálya alá tartozó jogviták körét szűkítették be, hanem a rendes polgári bíráskodás rovására kibővítették az állam- (párt-) hatalom felügyelete alatt álló konfliktusrendezés módjait. 1968-tól azután nem találkozunk többet a társadalmi bíráskodással, és a reformok hatására megváltozott a munkajogi és gazdasági jogviták elintézésének útja is.

1989-ig a jogi rendszer változatlan eleme s a jogéletben betöltött szerepe és fontossága miatt kiemelkedő fontosságú, az időszakosan felülvizsgált „Jogpolitikai irányelvek” c. párt- – pontosabban Pb.- – határozat. Ma már nehéz elképzelni, de e dokumentum, amelyet a legfelső pártszervek tárgyaltak meg és fogadtak el, a jogalkalmazás zsinórmércéjeként szolgált. A törvények rossz szelleme volt e határozat, hiszen a törvények belső logikája és értékrendszere nem egy esetben minden magyarázat nélkül világos és tisztán értelmezhető volt. A jogpolitikai irányelvek – az irányelvek legfontosabb és kiemelt területe kétségtelenül a büntetőjog volt – a jogalkalmazást az aktuálpolitikai követelmények medrébe terelték, az egyes jogintézmények és jogfogalmak értelmezését a politikai uralom elvárásainak rendelték alá. A diszpozitív normák esetében határozottan szűkítették a jogalkotó által a jog-

alkalmazónak biztosított szabadságfokot, s a mindenkori pártvezetés érdekének megfelelő elvárásokat közvetítettek a joggyakorlat felé.

A korszak második felében, nem függetlenül a gazdaságirányítási reform bukásától, a politikai hatalom már az egyedi ügyekbe, az ítélezés és a napi jogalkalmazás konkrét döntéseibe szőtt bele. Ennek legális formája volt az a jogi „operatív bizottság”, amely több érintett szakterület (belügy, igazságügy) állami és pártvezetőiből állt. A bizottság eredeti felhatalmazása általános kérdésekre, a jogalkalmazás normatív szabályainak megfogalmazására irányult, később (1990-ig), az eredeti céloktól eltérve, a napi, konkrét ügyekre terjesztették ki hatáskörét.

VI. A polgári perjog e korszakban, voltaképpen 1972-ig, alapvetően nem mozdult, majd két (ezek közül az egyik jelentéktelennek értékelhető) módosítással és egy irattárban maradt rekodifikációval – a többször elhatározott és Minisztertanácsi határozatban lefektetett újrakodifikációs törekvés ellenére – érte meg a rendszerváltozás évét. A perjogi változások „követő” jellege máskor is megfigyelhető, így az 1960-as évek elején a Ptk. elfogadása utáni időszakra, majd a jogi reformok lezárásának végére tették át a Pp. átfogó módosítását. A Ptk. elfogadása után a perjog alig módosult, ám azóta is tartja magát a tévhit, hogy egy új Ptk.-hoz egy gyökeresen új Pp. illik. A jogrendszer teljes reformja, avagy a reformjogrendszer kialakítása soha nem következett be, az 1972-es politikai visszalépések hatástalanították a már elhatározott államszervezeti és igazságszolgáltatási változásokat, így aztán a Pp. újraalkotása megint csak eltolódott. Az 1980-as évek közepén erre az időben és politikai térben eltolt változások igényre építve próbálták meg befejezni azt, amit korábban kezdtek el, de a politikai és az állami mechanizmusok működési csődje és a kilábalás lázas keresgélése közben minden fontosabb volt, mint a perjogi reform.

Reformlépések

VII. Örök mementóként maradt tehát az 1972-es III. novella, ami a gazdasági reformok részeként indult el, de a reformkorszak után, a reform támogatóinak a politikai életből történt eltávolítása után lépett hatályba. Pedig a reformok előkészítéséért és kidolgozásáért felelős politikai vezetés meglehetősen nehezen vette rá magát a jogrendszer átalakítására. A KB híresen hírhedt 1964-es döntését³ megelőzően az előmunkálatokban mindössze három jogász vett részt,⁴ és csak jóval később, 1967 elején merült fel a jogi reformbizottság fő és alcsoportjai felállításának szükségessége.⁵ Ennek két okát látjuk. Egyfelől a gazdaságirányítási reform kidolgozói oly nagymértékben ügyeltek a status quóra, hogy szinte félték a reform államszervezeti és jogrendszerbeli összefüggéseit érinteni. Lassan és nehezen győzték meg magukat és a legfelső politikai vezetést arról, hogy – népiesen szólva – aki A-t mondott, annak B-t is kell mondania. Másképpen fogalmazva: ha hozzányúlunk a tanácsi vállalatokhoz, akkor a tanácsi irányítási rendszerhez – azaz a közigazgatáshoz – szintén hozzá kell nyúlni. A másik ok, hogy a reform a direkt, po-

litikai utasítások helyett az ún. szabályozókon keresztül stimulálható gazdasági vezérlést részesítette előnyben. Sokáig azonban nem volt egyértelmű, hogy a szabályozók alatt a jogi rendszer új intézményei, normái és szabályai értendők, ezért hozzá kell nyúlni a jogrendszerhez, azaz el kell kezdeni a jogrendszer reformját.⁶ Csak ekkor, e felismerés után állították fel a jogi bizottságokat, és ekkor – 1967-ben – vált hivatalossá a perjogi reform előkészítése. E munkálatoktól függetlenül a jogrendszer (jogpolitika) járta a maga öntörvényű útját, az új jogpolitikai irányelvekben és a társadalmi bíróságok új stratégiai elképzeléseiben lecsapódó, ezekben megjelenő represszív jogalkalmazás mindennapjait.

Nyers Rezső az Országgyűlés előtt bejelenti az új gazdasági mechanizmust

VIII. A reformkorszak kellős közepén előkészített, majd a csendes visszarendezés első időszakában

hatályba lépett Pp. modellizálva, összegyűjtve, koncentrálni tartalmazta és takarta mindazokat a problémákat, amelyeket egy komolyabb jogi, politikai és társadalmi modernizáció generált. A perjogi hatékonyság mögött törvényességi (alkotmányossági) problémákat találunk, hiszen a hatékony külön utak és különleges perek lerontották a Pp. általános garanciarendszerét. Minden kivétel és speciális szabályon alapuló eljárás egyúttal a törvény általános szabályai alóli kivételt jelentett, még akkor is, ha az általános szabályok alkalmazhatósága – kiindulópontként – megmaradt. A számos kivétel oda vezethet, hogy feleslegessé válik a perjogi dogmatika egésze, jóllehet e veszély sokszor csak elméleti, és nem gyakorlati. A kádári idők perjoga számos veszélyzónát alakított ki, főleg azokkal az eljárásokkal, amelyek a bíróságon, az igazságszolgáltatáson, a bírói ágon kívül (munkaügyi döntőbizottsági rendszer) működtek.

IX. A számos külön út, külön eljárás, egyéb eljárási rend szétfeszítette a perkódexet. Amíg a Pp. ebben az időszakban sokáig változatlan állapotban „szendergett” – 1973 és 1990 között nem volt jelentősebb módosítás (az 1979-es felejtető) –, addig a pereket szabályozó egyéb jogi szabályok és előírások tömegesen termelték a releváns jogi normákat. A bíróságok szervezetéről alkotott törvény (Bsztv.) vette át a Pp.-be fel nem vállalt feladatok elintézését, vagy azokat a Bsztv. végrehajtásáról szóló jogszabályaiába csomagolták. A munkaügyi bíraskodást például a nagy bürokratikus irányító központok ellenállá-

sa megbuktatta – a Nehézipari Minisztérium ellenezte, a MüM, a SZOT pedig legszívesebben monopolizálta volna –, azonban az egyéb jogszabályok visszacsempészték a munkaügyi konfliktusok elintézésének kvázi perszabályai

it egy külső szervezetbe – a munkaügyi döntőbizottságok szervezetébe. A konfliktus érthető és elementáris, a munkaügyi konfliktusok nyílt peresítése az állami bérabszolgák emancipációjának egyik eleme lett volna, a „dolgozó tömegek” 1956 óta eltaposott csoportos érdekérvényesítésének individuális pótléka. Még ez is túl sok volt, ezért nem véletlen, hogy a munkaügyi bíraskodás a Pp. novella és a „mechanizmusreform” kardinális kérdésévé nőtte ki magát, politikai megoldatlansága pedig akadályozta a perkódex átfogó reformját. Szociológiailag tekintve mindezen folyamatok mögött a munkaerőpiac

kialakulásának és szereplőinek legális elismerése/diszkreditálása rejtőzött.

X. Az 1972-es Pp. novella szintén beleütközött más társadalmi, politikai konfliktusokba, ezek sorsa, politikai kezelése meghatározta a novella késését. A többször említett munkaügyi konfliktuskezelési rendszer mellett utalnunk kell az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának kérdésére és a gazdasági szereplők konfliktusainak bírósági kezelésére. Az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata egyértelműen a (mégoly csekély és csökkenő) bírói hatalmi ág kiterjesztése, az állami autoritás korlátozása. Az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának terjedelme elárulja, meddig terjed az állami omnipotencia, és hol húzódnak a társadalmi integráció határai. Ami történt, az ellentmondásos, mert a jogszabályi bővítés szűkebbre sikerült, mint azt eredetileg tervezték, majd később még szűkítően módosítottak is ezeken a szabályokon. A gazdaság szereplőinek konfliktusai összefüggésben álltak a gazdasági rendszer működésével, mivel csak egy piaci szereplővel telített gazdaságban van értelme egyáltalán olyan gazdasági konfliktusokról beszélni, amelyek az autonóm gazdasági alanyok között keletkeznek.

XI. A bírói út terjedelme, igénybevételi lehetősége az egyik, ha nem a legfontosabb kérdése volt az 1972-es III. Pp. novella előkészítésének. E kérdéskör egyúttal a hatalom koncentrációjának problémáit vetette fel, s mondhatnánk, politikai rendszertől függetlenül mindig azt veti fel.

1972-ben azonban a szocializmus politikai rendszeréről volt szó, és a szocialista bíróságok hatáskörének problémáiról. A bírói úttal szembeni alternatíva a különféle szervezeteken, fórumokon zajló érdek- és konfliktusrendezés, voltaképpen azoknak a lehetőségeknek a továbbéltetése volt, amelyeket már 1958-tól dédelgetett a nagypolitika (társadalmi bíróságok, döntőbizottságok), de nagy részük heves és mély társadalmi elutasítást, vagy csendes szabotázszt váltott ki. Meglepő módon azonban mégsem a hagyományos, és a politikai szereplők által támogatott „alternatív” fórumok kaptak új esélyt a megújulásra, hanem fura ötvözetként a hagyományos (preferált) és funkcionálisan racionális formák keveréke telepedett be a konfliktusfeloldások intézményrendszerébe.⁷ A betelepülés együtt járt a politika által soha el nem hanyagolt kontrollformák továbbműködtetési igényével, azonban ez az igény az 1980-as évek végére már semmilyen reális intézmény átalakítási veszélyt nem jelentett. Még akkor sem, ha a pártbizottsági jelentések, koncepciók sűrű ötletei között még ekkor is meg-megjelent például a társadalmi bíraskodás továbbfejlesztésének terve.

Az Új Gazdasági Mechanizmus és az eljárásjog

XII. A reform szelleme nehéz és várakozásokkal teli úton érkezett el a jogi rendszerhez. 1962-ben, az MSZMP VIII. Kongresszusa után még kevesen gondolták úgy, hogy e kongresszus lesz a reformok alapító kongresszusa. Jóval később, a reform bukása után rendezték lineáris sorba az eseményeket, és ekkor utaltak a VIII. Kongresszusra, mint a változásokat elindító pártrendeletre.⁸ Különféle szervezeti lépcsőfokok és különböző előkészítő fázisok találhatóak az 1966-os KB-döntésig vezető úton, a szervezett előkészítő munka azonban 1964 késő nyarán már megkezdődött.⁹ 1966-ig nemcsak az elképzelések voltak titkosak,¹⁰ hanem szigorúan „gazdasági mechanizmus reformról” szólt a fáma. Csak nagyon lassan nyílt meg a terep a gazdasági mechanizmusból kitekintő gondolkodás számára,¹¹ és csak lassan érlelődött meg az a vélemény, miszerint a jog reformja nélkül a gazdasági mechanizmus reformja ellehetetlenül. Az 1965-ös előmunkálatok – lényegüknél fogva – a gazdasági kapcsolatok jogának korszerűsítése felé nyitottak, amire jó alkalom volt a szállítási szerződések rendszerének – éppen aktuális – újraszabályozása.¹² A reform előrehaladása, az egymásba sodródó kérdések, a szabályozórendszer intézményeinek megtalálása iránti törekvés lassan világossá tették: a jog átfogó reformja nélkül nincs új gazdasági mechanizmus sem. Ezért aztán 1967-ben az államigazgatásban is lépni kellett, az igazságügyi minisztérium által felállított munkacsoportok megkezdtek az egyes ágazati jogszabályok felülvizsgálatát.

XIII. 1967 nyarán elindult a Pp. felülvizsgálata. Hangsúlyozzuk, a társadalmi viták elintézése új módszereinek megtalálása a Mechanizmus Bizottság (Nyers Titkárság) kompetenciájába tartozott, a Pp. reformja az IM-ben folyt, az ún. Elvi Főbizottság felügyelete alatt. 1967. június 7-i

az az akta, amelyben az IM a bizottság tagjait az első ülésre (1967. június 20.) meghívta,¹³ s a zárójelentésből kiolvasható, hogy a 4. sz. albizottságot (Pp. reformja) 1967. május 30-án állították fel. A munkabizottság a polgári eljárás egyszerűsítésére teremtődött, ennek megfelelően a témakörök nem korlátozódtak szigorúan a perjogra. A tematika tartalmazta a különleges eljárások, a járásbírói különleges ügyekben történő eljárás, a találmányi ügyek, a nem-peres eljárások, a cégjegyzés stb. reformját. Bacsó Jenő öt témája közül három kérdéskör a bíróságok technikai eljárását érintette, az ügyvitelt, a magnetofonhasználat és a mikrofilm felhasználásának kérdéseit. A bizottság terve szerint 1968. február 29-ig kellett megküldeniük az első anyagot az IM-nek, a teljes reform elvi kidolgozásának határidejét 1968. április 20-ában szabták meg. Már ez az időpont jelezte, a gazdasági mechanizmus reformja előbb lép majd életbe (1968. január 1-jén), minthogy a mechanizmusreform következtében kialakuló konfliktusok perjogi vagy polgári eljárásjogi kezelésére hivatott szervezet átalakítása megtörtént volna. A késés azonban nemcsak a polgári eljárásjogra, hanem az egész jogrendszert átalakító reformokra jellemző volt.

XIV. A bizottság témakijelölése lényegében átfogta az egész perjogi kódexet, valamint az ehhez kapcsolódó nem-peres eljárások szinte valamennyi kérdését. A témakijelölésektől függetlenül egy átfogó és mindenre kiterjedő eljárási reform készülődött. Még akkor is, ha a záró jelentésben 1968. június 26-án leszögezték, hogy egy új Perrendtartásra nincs szükség. A bizottság már kezdetektől fogva feladta (vagy továbbgondolta) az egyszerűsítés célkitűzését, inkább a szükséges reformok és változások terjedelmét vizsgálta. 1967. szeptember 7-én a Főbizottsághoz előterjesztett témavázlata szerint a bírói szervezet (ülőkör részvétele a másodfokú eljárásban), a bírói szervezet működése, a különleges és a nem-peres eljárások reformja szükséges, az ügyvitel korszerűsítése mellett. Azonban a működés címszó alatt szerepeltették a hatáskör és illetékesség kérdéseit, a jóhiszemű pervitel újraszabályozását, a mulasztás következményeinek ismételt átgondolását, a tárgyalás hatékony előkészítését, az egyszerűsített eljárási szabályok bevezetését bizonyos (bagatell) ügyekben, a költségviselés, az idézés, a teljes fellebbviteli eljárás stb. szabályait.¹⁴ Azaz a teljes perrendtartást.

XV. A záró jelentés 1968. június 26-án¹⁵ egyfelől összefoglalta a teendőket, másfelől konkrét javaslatokat tartalmazott a Pp. átdolgozására vonatkozóan. A jelentés leszögezi: a Pp. szabályai „általánosságban” megfelelőek, ennek következtében új Pp. megalkotására nincs szükség. Meg kell azonban vizsgálni az egyszerűbb eljárási formák kialakításának lehetőségét, s meg kell szüntetni a perek elhúzódását – írták a szerzők. Felvetődött egy régi – az 1952-es törvényalkotást körülölelő – törekvés is, miszerint a büntető és a polgári eljárás hasonló megoldásait lényegében azonos módon kellene szabályozni. E kérdéssel azonban az anyag konkrétan nem foglalkozott, feltehetően valamilyen politikai megfontolás (vagy elvárás) tette az első helyek valamelyikére ezen „elvi szempontot”. Az anyag ezután a konkrét perjogi kérdésekre összpontosít, és ezek megoldására tesz javaslatot, szembeszállva néhol

a korábban a bizottsági munka irányában megfogalmazott politikai elvárásokkal.

XVI. A bizottsági jelentés időpontjában a polgári perekben az első fokon ülnökökkel eljáró, a másodfokon hivatásos bíróból álló tanács ítélkezett. Nem először vetődött fel az ülnökrendszer jövője, ami két irányba is nyitott lehetett – elvileg.¹⁶ Egyfelől el lehetett indulni az ülnökökkel történő ítélkezés visszaszorítása, másfelől az ülnökök másodfokú eljárásban való részvétele felé. A javaslat az ülnökrendszer korlátozása mellett állt ki, azzal, hogy bizonyos ügyekben továbbra is megmaradna az ülnökbíráskodás. A bizottság az egyesbírói eljárások bevezetését döntően vagyoni jogi ügyekben látta célszerűnek, a családjogi, munkaügyi, termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyból következő perekben javasolták az ülnökrendszer fenntartását. Azon ügyek körét, ahol az ülnökbíráskodás megmaradna, taxációval javasolták meghatározni. Ugyanakkor az ülnökök részvételét a másodfokú ítélkezésben és a nem-peres eljárásokban egyaránt elvetették. Szerkezetileg nem tartozott az ülnökbíráskodáshoz, azonban a peres eljárás logikájából eredően szorosan kapcsolódik egymáshoz az ülnökök és tanácsvezető (hivatásos bíró) szerepének és jogkörének viszonya. A javaslat a tanácsvezető szerepének megerősítése mellett állt ki, ami egyet jelentett azzal, hogy a népi ülnökökkel eljáró tanács esetében lényegében visszaszorítani javasolták az ülnökök ügydöntő részvételét, korlátozva ezzel bírói jogkörüket. E lépések kétségtelenül egy professzionális perjog felé mutattak, még akkor is, ha a lényegi kérdéseket ideológiai köntösbe öltöztették.

XVII. A bírói hatáskör elsődleges kérdése mindig a tágabb értelemben vett hatáskör, azaz a bírói útra tartozó ügyek rendszerének szabályozása. Említettük, hogy 1958-tól az igazságügyi politika visszatérő témája volt a bírói út szabályainak kidolgozása. A problémát a bizottság nem oldotta meg, nem foglalkozott ezzel, csak jelezte, jó lenne, ha valamilyen magasabb szintű jogszabály rendezné e kérdést. A javaslat ezért az ún. szűkebb hatáskör, azaz a bírósági szervezeten belüli hatáskör kérdéseivel foglalkozott. Javaslatukkal egy valahol máshol megfogalmazott tételt utasítottak el, kiálltak a megyei bíróságok elsőfokú hatásköre mellett. 1954-től ez is állandó problémája volt ugyanis a perjogi irodalomnak, a megyei bíróságoknak; mint kizárólag másodfokú bíróságoknak a szerepét sokan látták célszerű munkamegosztásnak. Ugyanakkor a bizottság nem utasította el az LB azon jogkörét, hogy az minden peres ügyet bármikor, bármilyen fázisában a saját hatáskörébe vonjon. A bizottság álláspontja figyelemre méltó, mert a hatáskörelvonás tilalmának megsértését hagyta szó nélkül. A bírói autoritás másik eleméről, az illetékességről mélyen gyakorlati szempontok szerint vélekedtek, egyszerűsíteni javasolták a választható (vagylagos) illetékességet, azokat tartották volna meg, amelyeket a gyakorlatban a felek (a felperes) gyakran választanak.

XVIII. Érdekes és máig tanulságos, hogy a javaslat nagy teret szentelt a költség- és illetékmentesség kérdéseinek. Egyszerűsíteni akarták a költségkedvezményeket, többek között megvonva a részleges kedvezmények nagy részét. Nemcsak a fajtáit és típusait szerették volna átren-

dezni, hanem jogszabályi környezetét is. A személyi kedvezmények fennmaradása mellett a tárgyi kedvezményeket kivették volna a lehetőségek köréből, ami – valljuk be – lényegesen csökkentette volna a perelési hajlandóságot és perindítási lehetőséget.

XIX. A javaslat szerint a per tárgyalási szakaszában a Pp. 124. § (tárgyalás előkészítése) korábban többször reformált rendelkezései sem maradtak volna érintetlenül. A tanácsvezető jogkörének bővítése egybekapcsolódott a hatékony perelőkészítéssel, a perek időtartamának csökkentésével. Érdekesképpén jegyezzük meg, hogy a magyar perjogi gondolkodás (és igazságügyi politika) évek óta szinte automatikusan köti egybe a pertartam csökkentését a bírói autoritás növelésével. Eredménytelenül. Az 1960-as években született javaslat szerint azonban a pertartam csökkentése a mulasztó, ügyével nem törődő, rosszhiszemű pervitelt tanúsító fél szankcionálásán is múlik. A javaslat szinte kiköveteli a szankciók megerősítését, s e törekvéseknek majd a novella a bírósági meghagyás intézményének bevezetésével tesz eleget. A mai napig reformok és viták keresztútjában áll a kisebb jelentőségű vagy gyors eljárást követelő ügyek elintézésének egyszerűsítése, a fizetési meghagyásos eljárás reformja. E törekvésektől a hatvanas évek reformbizottsága sem volt mentes, azonban a mai napig nem talált követőkre azon radikális kérdésfelvetése, amellyel a peren kívüli vagy per előtti eljárásokat akarta újraszabályozni.

XX. A javaslat kissé homályos módon a „más szervek előtti eljárást követő bírósági eljárás egyszerűsítéséről” beszélt. E megfogalmazás alatt azt értették, hogy a legkülönbözőbb helyen zajló ügyelintézés (birtokháborítási jogvita, kisajátítási kártalanítás, munkaügyi, szövetkezeti stb. vita) a bírói szakban ne egymástól eltérő, sok esetben „lényegtelen különbségeket hordozó” eljárási szabályok szerint történjék, hanem egységes, egyszerű és gyors eljárási szabályok alapján. A bizottság úgy vélte, a bíróság előtt csak azoknak az ügyeknek lehet „továbbfolytatása”, melyekben a felek „mellérendeltek”, azaz polgári jogi jogviszonyban állnak. E körbe sorolták a munkaügyeket és a szövetkezeti tagsági jogviszonyból eredő ügyeket, ami kétségtelenül a munkajog e reformkorszakban kibontakozó új alapelveit tükrözte. Legitimálta továbbá a munkaügyi bíróságokat, s kikapcsolta a különböző döntőbizottsági utak és lehetőségek korábbi ügyelintézési anomáliáit. Mindezt persze csak a bírói szakban, azaz kompromisszumként meghagyta (volna) az előzetes eljárások (így a döntőbizottságok) rendszerét. Az IM bizottságának javaslata e körben nagyrészt megegyezett a Nyers-féle reformbizottság javaslataival.

XXI. A mechanizmusreformmal foglalkozó munkacsoportok közül a fórumrendszer elvi kérdéseinek megoldására létrehozott 6. sz. albizottság 1967. június 27-iki előterjesztésében¹⁷ a lehetséges jogvitákat több terület szerint csoportosította. A büntetőügyekben képviselt álláspontjából számunkra csak annyi fontos, hogy a javaslat lényegében a társadalmi bíróságok felszámolását tartalmazta, hivatkozva a párhuzamos – büntető, fegyelmi –, valamint felülvizsgálati (bírói) eljárás lehetőségeire. A reformitkárság anyaga a gazdasági reform szempontjára

ból fontos újítási, találmányi, szabadalmi ügyek mellett a szocialista szervezetek egymás közötti jogvitáit, a munkaügyi vitákat, a termelőszövetkezeti jogvitákat, a bírói utat megelőző ügyeket és a polgári bírósági hatáskörbe tartozó ügyeket sorolta fel megoldásra váró problémaként. Ezek mellett a polgári ügyekben kialakult társadalmi bíraskodással (javasolva megszüntetését), a községi bíraskodással, a választott bíraskodással foglalkozott. Azaz szélesebb fórumrendszerben gondolkodott, mint az IM, miközben az IM-bizottság javaslatai a párhuzamosan futó, azonos témakörökben lényegében megegyeztek ezekkel az elképzelésekkel. Célkitűzéseiben, szerkezetében, mondanivalójában, reformjavaslataiban a reformitkárság anyaga ugyanakkor messze meghaladta, radikálisan túllépte a minisztérium albizottságának elképzeléseit.

XXII. Az újítási, találmányi, a védjegy-, a szabadalmi, ipariminta-ügyeket és eljárásokat a reformbizottság be akarta terelni egy egységes bírósági eljárásba. Ennek ki akarta alakítani a feltételeit, s – az IM-bizottsággal azonos módon – egységesíteni és egyszerűsíteni akarta az eljárásokat. A szocialista szervezetek jogvitáit egységes fórumon, egységes eljárási szabályok szerint gondolták el. Az egységes rendszert hosszú távon a bírósági szervezeten belül gondolták megszervezni, a döntőbizottsági rendszert azonban rövid távon (1968-ban mindenképpen) még fenn kívánták – igaz megreformált állapotban – tartani. Ez az álláspont a döntőbizottságok végét és a bírói hatáskör lényegi kiszélesítését jelentette. Ugyanez mondható el a munkaügyi vitákról, igaz e kérdéskörben a javaslat csupán kérdéseket fogalmaz meg, ám ezekben egy másik fórumrendszer, egy bírói rendszer körvonalai látszanak kirajzolódni (pl. indokolt-e a jelenlegi szervek fenntartása?). A vagyoni jogvitákban a bíróságon kívüli ügyelintézőt egyértelműen fel akarták számolni, és az IM álláspontjával megegyező (kérdés persze, melyik melyikhez hasonló) gyors és egységes szabályok szerint folyó eljárást építettek volna ki.

XXIII. A reformitkárság anyaga nemcsak a bírósági útra tartozó konfliktusfeloldás jelentőségét növelte volna, hanem bizonyos vitákat, jogi eljárásokat is kivont volna a bírói ellenőrzés alól, így például az ún. bagatell ügyeket, amelyekre pusztán egy homályos („bizonyos értékhatáron aluli ügyek”) meghatározást alkotott meg. Kivonta volna azokat az ügyeket is, amikor az alperes nem védekezik (ma nem vitatott követelésnek mondanánk), a jogi vitát nem tartalmazó nem-peres ügyeket (pl. a választói névjegyzékből történő kihagyás elleni panasz elintézése). Félve és kétségek között teszi ezt, többek között statisztikai adatokkal alátámasztva kísérelné meg a döntés-előkészítést. Nincsenek ilyen kétségei viszont a javaslatnak akkor, amikor a társadalmi bíróságok megszüntetését célozza meg. Nem egyedül veti fel az anyag a községi bíraskodás visszaállításának szükségességét, ami a magyar jogtörténetben – ekkor még – megfelelő háttérkultúrával rendelkezett. A javaslat ezzel együtt nagyon sok megválaszolandó kérdést tartalmazott (a községi bíróságok hatáskörének kérdése, a tanácsi szervezet szerepe, a falu vagy város különbségéből fakadó szervezeti elágazások), mint-ha e kérdészón maga utalna arra, hogy a községi bírás-

kodás visszaállítása egy ötlet, és semmi több. Az alternatív vitamegoldási fórumok problémáinak felsorolásában a választott bíróság reformja a leginkább konkrét és intézményesen megvalósítható ötleteket tartalmazó rész. A bizottság fő gondja azonban az, vajon a jövőben a magyar cégek alávetési klauzulával élhetnek-e a nemzetközi választott bírósági fórumok irányába, s e kérdéskör – valljuk be – az új gazdasági mechanizmus egyik alapkérdését, a nemzetközi kapcsolatokat és a nemzetközi piacokba történő bekapcsolódás alapjait érinti.

XXIV. A vitáktól, s főleg az IM anyagától függetlenül a politikai iránymutatás világos és egyértelmű volt. Az 1967-es nyári dokumentumokban olvasható egy feljegyzés, amelyben – feltehetőleg Nyers Rezső feljegyzéséről van szó – az alábbi megjegyzés szerepel: „*a jogvitás ügyek fórumrendszere. Ez első látásra nem kapcsolódik szorosan az új mechanizmushoz. Ennek ellenére nem lehet kikerülni: ha nincs egységes koncepciónk, az egyes kérdések szabályozása során ötletszerűen szabályozzuk az eljárási, hatásköri kérdéseket, és esetleg tovább növeljük a jelenlegi, nem csekély zűrzavart.*”¹⁸ Egy 1967. május 25-i emlékeztetőben már a részletekben is egyértelmű a fogalmazás: „*...a döntőbizottság közeledjék a bíróságokhoz. Nem célszerű szervezeti összevonást javasolni, azonban a szervezetében és a működésében is legésszerűbb megoldásokat keressük a közelítés érdekében.*” [...] „*Alsó szinteken helyes a munkaügyi bizottságok működése, felső szinten azonban meg kell találni a módot arra, hogy a Legfelsőbb Bíróság, tehát bírói szerv adja az elvi irányítást.*” [...] „*A választott bíraskodást belföldi ügyekben is lehetővé kell tenni.*” [...] „*Létre kell hozni a szövetkezetek egységes kódexét.*”¹⁹

XXV. A párhuzamosságoknak és az egymással szemben, egymás mellett futó reformcsomagoknak számos, főleg a korabeli hatalmi szerkezetben rejlő oka és magyarázata van. Egyrészt a Reformitkárság 1967-re átvette a kezdeményezést a jogi kérdésekben. Felismerte – utaltunk erre –, hogy „*...ahogy az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos feladatok egyre jobban közelednek a megoldáshoz, egyre jobban nő a szabályozó, jogszabály kibocsátó munka aránya és fontossága, ezek... világossága, egyszerűsége, érthetősége igen fontos feltétele a reform jó, zökkenőmentes végrehajtásának...*”²⁰ E felismerésnek köszönhetően számos javaslat és elképzelés született, az anyagok nagy részének megírásában azonban már részt vett a minisztériumban megalakult Jogi Elvi Bizottság. Úgy látszik, hogy a pártközpontban megalakult és 1967-re már többéves előkészítő munkában összeszokott csapat együttműködni és egyúttal rivalizálni kényszerült az Igazságügyi Minisztérium jogászcsapatával. Egyébként Nyers Rezső többször is *minisztériumi jogászok* néven emlegeti az irányító apparátusok jogi kodifikátorait, akik – és itt nem az IM-ről van szó – valóban egy olyan ellenséges várban dolgoztak, amelyek hatáskörének megnyirbálása a reform egyik bevallott célja volt.

XXVI. A Jogi Elvi Bizottság 1967 áprilisában készítette el első tervezetét *A Gazdasági Mechanizmus Reformjával Kapcsolatos Főbb Jogi Kérdések* címmel. Sok szövből állt, de meglehetősen kevés konkrétumot tartalmazott, a

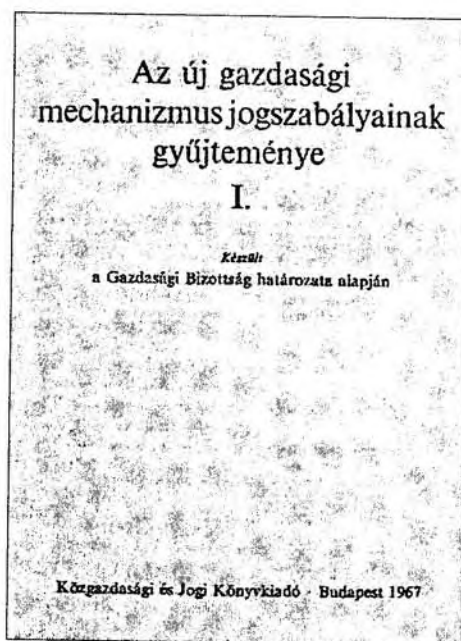
gazdasági tervező munka a Reformitkárságon ennél jóval előbbre tartott. Az anyag ugyanakkor elismerte: a „*gazdasági életre vonatkozó jogszabályaink egészükben – természetesen – az eddigi gazdaságirányítási módszereket tükrözik, s ez irányítási módszer alapvető megváltoztatása önmagában is magával hozza egész jogterületek hasonlóan átfogó megváltoztatását.*”²¹ A jogi reformmunkát ezért öt évre tervezték, olyan rendszeres és széles körű jogalkotói feladatok megoldásaként, amelyek a gazdasági, igazgatási és a teljes anyagi, pénzügyi stb. jogterületek átfogó reformját végzik el. Az Elvi Bizottság az új jogpolitikai irányelvek mielőbbi megalkotását tartotta a legfontosabb célnak, mert enélkül a megszokott gondolkodási rutinok „*visszatartó tényezőt jelentenek.*”²² Lényegében azt javasolták, hogy az irányelveket lássák el jogi módszerekkel, jogi megoldásokkal [nyílt bevallása annak, hogy ez korábban nem így volt – Gy. T.], de hogy miképpen kell ezt csinálni, erről konkrétan hallgattak. A gazdasági mechanizmus sikeres reformjához ez a miniszteriális hozzáállás mindenképpen elégtelen volt, így nem véletlen, hogy az év végéig a bizottság többször „magyarázkodni kényszerült”, s ezzel együtt egy-egy konkrét jogalkotási tervet kellett elkészítenie. Korom Mihály több változatban fennmaradt előterjesztői előadásában már májusban bevallotta, lényegében a jogszabályok előkészítésénél tartanak 1966 óta, miközben alig nyolc hónap volt hátra az Új Gazdasági Mechanizmus elindításáig. Júliusban, a bennünket érdeklő témában olyan anyagot készítettek, ahol egy önálló fejezet tartalmazta a jogi viták eldöntésének új rendszerét, azonban e rendszer felállítását – ellentétben a reformitkárság ugyanabban az időszakban készült anyagával – hosszú távú feladatként képzelték el. Igazat kell azonban adnunk az előterjesztőknek, a 2012/1966. Korm. sz. határozat megszabta a jogalkotási teendőket, s ennek kereteit nemigen tudták átlépni. A jogszabálytervek ekkor főleg a polgári és munkajogi, szövetkezeti és a tervgazdálkodás átváltásához szükséges anyagi jogszabályokról szóltak. A vitarendezés új rendszerének kialakítását nem egészítette ki jogszabályjavaslat, e feladatok megvalósítását az Új Mechanizmus bevezetése utáni időszakra tervezték.²³ Felhívták a figyelmet arra – amit egyébként a Nyers Titkárság úgyszólván tudott –, hogy a vállalatok olyan utasítástömegben kényszerülnek dolgozni, amelyben lehetetlen kiigazodni, s e téren radikális rendrakásra lesz szükség. Jelezték – amire egyébként Nyers Rezső határozottan utalt feljegyzéseiben –, hogy a vállalat nem alárendelt szerve az államnak, hanem annak vállalkozása, így miniszteri utasításokkal nem lehet a jövőben irányítani. Lényegében a

mechanizmusreform ezen a ponton fordult át jogi-államhatalmi problémává, mivel az utasítás kiesésével ki kellett találni a megfelelő jogszabálytípust – a generális normát – és az ehhez fűződő garanciarendszert (ezt végül a kormányrendeletben találták meg). Más szóval ki kellett (volna) építeni egy, a szocializmus adott viszonyaihoz szabott alkotmányos-jogi rendszert.

XXVII. 1967 végén a Jogi Elvi Bizottság még egyszer elkészített egy anyagot, a saját munkájának elemzését, amit meglehetősen baráti hangú levélben magyaráztak meg.²⁴ A magyarázat egyfelől a már kibocsátott jogszabálytömegre vonatkozott, s azzal érveltek, hogy a szükséges jogszabályok kibocsátására alig volt négy-öt hónapjuk (ez igaz), azonban – tették hozzá – ezen új jogszabályok minőségileg új és korszerűbb jogalkotási termékek, mint a régebbiek. A levél utalt arra, hogy az Új Gazdasági Mechanizmus előkészítésekor el kellett végezni a régi jogszabályok felújítását, mivel azok túl részletesek, nagyrészt áttekinthetetlenek, az Új Gazdasági Mechanizmusban

használhatatlanok lettek volna. A jelentést magyarázó levél utal arra, hogy a jogalkotás során meg kellett „küzdenni” az irányító apparátus számos szervezetével, akik a vállalatok alá-, illetve fölérendeltségét mindenáron meg akarták őrizni. Mindenesetre a társadalmi vitamegoldások új rendszeréről egy szó sincsen a levélben, miközben a Jogi Elvi Bizottság munkájáról 1968. január 26-án elkészült jelentés már hivatkozik erre. Némi kritikával úgy fogalmaztak, miszerint „*a bizottság munkájának számos pozitív vonása mellett meg kell említeni azt is, hogy munkája – a főleg a közgazdasági kérdések számos részletproblémájának tisztázatlansága miatt – vontatottan indult meg. Így értékes hónapok mentek veszendőbe. Ez is egyik oka volt annak, hogy a reform bevezetését előkészítő jogszabályok zöme csak 1967 utolsó negyedében jelenhetett meg. Egészben ennek tulajdonítható az is, hogy több fontos kérdés tekintetében a bizottság vagy nem tudta kellő időben kidolgozni*

saját állásfoglalását, vagy állásfoglalását nem sikerült kellő hatékonysággal érvényesítenie. (Így pl. nem foglalkozott a bizottság a Munka Törvénykönyvének kérdéseivel, nem sikerült következetesen érvényre juttatnia a vitás ügyek fórumrendszerére vonatkozó elgondolásait.)”²⁵ Láttuk, ez így nem igaz, mivel a Reformitkárság anyagai hiánytalan – és radikálisabb – elképzeléseket, vagy a Jogi Elvi Bizottság 4. számú albizottságával egyező nézeteket dolgoztak ki a meglépendő reformok tekintetében. Az IM irányító bizottsága – védekezésképpen – arra hivatkozott, hogy az operatív munkát nem tekintette feladatának, ezért tanácsadó, elvi koordinatív tevékenységgel számolt és ezt

*Az új gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye. I. kötet. Készült a Gazdasági Bizottság határozata alapján.
Főszerkesztők: Korom Mihály, Gál Tivadar
(Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967, 949 p.)*

is végzett. Ez sem tűnik valóságos érvelésnek, mivel például a Pp. reformot konkrét törvényszöveg kidolgozásával indították el, másfelől az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetésének időszakában a Nyers Titkárság valószínűleg nem elégedett meg egy „elvi és koordinációs” bizottsági munkával. De a saját értékelésével sem cseng egybe, mivel más iratokban és más helyen az elvégzett (operatív) munka mennyiségére hivatkoztak. Mindent összevetve, a vitafeloldás rendszerének kidolgozása átkerült a majdan megoldandó – polgári eljárásjogi – feladatok közé.

Összefoglalás helyett

XXVIII. Láttuk, hogy a III. Pp. novella előkészítése olyan időben kezdődött el, amikor a gazdasági reformfolyamatok elérték a jogi szabályozás rendszerét. A politikai változások erőtere rányomta a bélyegét a törvény revíziójára, azonban ez az erőter már más volt, mint a korábbi novellák esetében. Igazából ekkor kezdett kialakulni egy kettős központú politikai rendszer,²⁶ és a jogalkotásnak be kellett illeszkednie e kettős erőterbe. A helyzet adottsága, hogy a reformfolyamatok vezérlése ekkor a pártközpontban működő reformtitkárságon történik, a miniszteriális

szintű jogalkotónak ehhez kellene igazodnia. Ugyanakkor a helyzet párhuzamos elképzelések sokaságát, egymásnak ellentmondó terveket is kitermelt, de nem zárta ki az egyes elképzelések azonosságát sem.

A reformok sorozatos bevezetése egyre több jogszabály kibocsátását követelte meg, a polgári eljárásjog átfogó jogszabályi újraalkotására ekkor nem került sor. Később a Pp. novella rendezte a helyzetet (1972-ben), azonban ekkor már a reformtitkárság nem működött. További dokumentumokat kell majd elemeznünk ahhoz, hogy feltárjuk a folyamatok hátterét.

XXIX. A korszak tematizálta a Pp. – és tágabban az eljárásjog – kérdéseit, s nemcsak összefoglaló, hanem az időben előremutatva vetette fel a perjog akut problémáit. Igazából az 1990-ig tartó időszak az ekkor felvetődött kérdések és problémák megoldásán fáradozott, kevés sikerrel. Számos megoldatlan perjogi konfliktus azonban messze túlmutatott a kor értelmezési keretén, a perjog alapjait feszegette, szinte kortól és időtől függetlenül. Nem csoda, hogy ezeket a feszültségeket a '60-as években nem tudták megoldani, s voltaképpen azóta sem. Ezért a korszak tanúsága többszörösen összetett, egyrészt építőkövek egy gondolatfolyamatban, ám egyúttal olyan kockakövek, amelyeket az utak építésénél el szoktak mozdítani a helyükről.

GYEKICZKY, TAMÁS

In den Strömen der Macht – Zur Skizze der Geschichte des Zivilprozessrechts (1958–1990)

(Zusammenfassung)

Die Thesen des Aufsatzes bieten neue Kenntnisse zur Kodifikation des Zivilprozessrechts in den Jahren 1958–1990 – vor allem in der Ära des so genannten Neuen Wirtschaftsmechanismus zwischen 1964–1973. Während dieses Reformprozesses wurde für die politische Führung ersichtlich, dass die Wirtschaftsreformen eine intensivere Gesetzgebung erforderlich machen. Zu einer

umfassenden Neuregelung der Normen des Zivilverfahrens kam es aber nicht; eine ZPO-Novelle im Jahre 1972 konsolidierte zwar die Situation, aber zu diesem Zeitpunkt bestand die Reformsekretariat nicht mehr. Viele ungelöste Probleme und verfahrensrechtliche Konflikte kamen zur Licht, die weder damals, noch heutzutage richtig gelöst sind.

Jegyzetek

¹ Gyekiczky Tamás: *Helyzetjelentés. Levéltári iratok polgári eljárásjogunk történetéből. I. 1951–1958.* (Gondolat–Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Karának Kiadványai V. Budapest, 2006, 275. p.)

² Köszönet illeti Simon István, Kurecskó Mihály és Paulik Ágnes levéltárosokat a hosszú iratgyűjtéshez adott segítségükért.

³ 1964. december 10-én a KB határozata kijelentette, hogy a KB „... szükségesnek tartja a jelenlegi gazdasági mechanizmus (beleértve a tervezési, pénzügyi, az ár- és anyagi érdekeltségi rendszer) átfogó, kritikai felülvizsgálatát, és a helyzetnek megfelelő módosítását. A továbbfejlesztéssel elérendő cél: a népgazdaság összetermelőinek hatékonyabb felhasználása, a vállalati önállóság és felelősség növelése, valamint a bürokratizmus visszaszorítása. A mechanizmus egészének felülvizsgálatát a Központi Bizottság Államgazdasági Bizottságának irányításával, a szakértők munkájára támaszkodva kell az 1966. év elejéig elvégezni.” (A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 107. p.) Az ülés anyaga megtalálható MOL M-KS-288.f.4/71-72 öe. alatt, illetve a MOL Digitális Archívumában, a http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=5502&MT=1 címen.

ban, a http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=5502&MT=1 címen.

⁴ Beér János, Schmidt Péter és Nagy László „Az állami vállalatok dolgozóinak munkadíjazása és munkaviszonya”, Beér János „A helyi tanácsok helyzete a gazdasági mechanizmusban”, Schmidt Péter pedig „A dolgozó tömegek részvétele a gazdaság irányításában és ellenőrzésében” elnevezésű munkacsoportban vett részt. Lásd: MOL M-KS-288.f.66.cs.1. öe. (Nyers Rezső iratai), 8–11. p. Megállapításunk a három főre nézve hipotetikus, mivel a névsor a küldő intézetet vagy a munkahelyet tüntette fel, és nem a végzettséget.

⁵ Az igazságügy-miniszter vezetésével működött a „Jogi elvi bizottság”, amelyet 1966 nyarán hoztak létre. A bizottság fő feladata az új gazdasági mechanizmus előkészítésének szakaszában a mechanizmusreform jogi kérdéseinek tisztázása volt. Legkorábban ismert anyaga 1967. április 27-én született, és a „Gazdasági Mechanizmus Reformjával kapcsolatos főbb jogi kérdések” címet viseli. 1967. december 21-én készült el a teljes javaslat és előterjesztés (pár nappal az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetése előtt). Az elvi bizottság alá hat bizottság tartozott, ezekhez további albizottságok kapcsolód-

tak. A hat bizottság a szabályozandó téma, és nem a jogágazat szempontjai szerint szerveződött, így a polgári eljárásjog, a polgári perjog a „Vitás jogi ügyek eldöntése” (4. sz. bizottság) elnevezésű bizottsághoz tartozott. Ezt Gellért György, az LB elnökhelyettese vezette, s tagjai között volt többek között Andó Ferenc (a KDT [Központi Döntőbizottság] elnöke), Névai László (ELTE, egyetemi tanár), Balogh Imre (Fővárosi Bíróság elnökhelyettese). A névsor szerint ez volt talán a legnépesebb bizottság (10 fő); az IM összekötő Schelnitz György volt. Megjegyezzük, hogy más bizottsági rendszer is működött ekkor, például az IM-ben 1967-ben „Az igazságszolgáltatás elvi kérdéseinek felülvizsgálata” címen hoztak létre egy (fő)bizottságot, amelynek a polgári bíróságokkal foglalkozó 4. sz. albizottsága a Pp. újrászabályozását indította el (tagjai: Bajory Pál, Eötvös Oszkár, Mező Béla, Németh János, Novák István, Szigligeti Viktor, Ujlaki László, Varga Gyula). Ez a bizottság csak nagyon áttételesen kapcsolódott a Nyers Rezső vezette „Reformtitkársághoz”. Személyi kapcsolatok alakultak ki, pl. az ELTE Polgári Eljárásjogi tanszéke mindkét bizottságban érdekelve volt, miként a Központi Döntőbizottság is. Vö.: 20.251/1967. Polgári eljárás egyszerűsítésével foglalkozó albizottság munkája; 20.013/1967. Korom Mihály előadói beszédének vázlata az új gazdasági mechanizmus bevezetésével kapcsolatos jogalkotói feladatokról; 20.005/1968. Jelentés a Jogi elvi bizottság eddigi munkájáról; 20.112/1967. Az Új Gazdasági Mechanizmus főbb jogi kérdéseinek kidolgozása. MOL XIX-E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály 438., illetve 439. doboz.

⁶ Részletesen leírja mindezt a legújabb szakirodalomban Sárközy Tamás *A szocializmus, a rendszerváltás és az újkapitalizmus gazdasági civiljoga Magyarországon 1945–2005.* (Szubjektív jogtörténet) (HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2007, különösen: 115–135. p.) című könyvében.

⁷ Jó példa erre az elképzelés, amely szerint a Gazdasági Döntőbizottságoknál is lehetett volna fizetési meghagyás kibocsátását kérni. Az IM Jogi Főosztályának feljegyzése szerint, amennyiben a gazdaság szereplőinek jogvitái a döntőbizottsághoz tartoznak, miért ne lehetne a késcdelmes tartozásokat e fórumon fizetési meghagyás kibocsátásával rendezni? (Feljegyzés a követelések gyors behajtását elősegítő egyszerűsített döntőbizottsági eljárások bevezetéséről. Jogi Főosztály 5–558. MOL XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. doboz)

⁸ Berend T. Iván: *A magyar gazdasági reform útja* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988). A könyv egyik eredeti szövegrészlete megtalálható a Nyers-iratok között is, tanulmány formájában.

⁹ Az első szervezeti döntés az MSZMP KB Államgazdasági Bizottságában született meg 1964. július 21-én. Ezt megelőzően Nyers Rezső 1963-tól egy 12 főből álló tanácsadó testületet („agyrözszt” – tagjai között volt Ajtai Miklós, Bognár József, Csikós-Nagy Béla, Erdei Ferenc, Friss István, Kiss Árpád, Párdi Imre, Timár Mátyás, Vajda Imre, Wilcesk Jenő) működtetett, később e testület üléseiről emlékeztetők születtek, amelyek a Nyers-iratok között megtalálhatók a levéltárban. (Lásd a 8. lbjegyzetet.)

¹⁰ „A széles közvélemény érdeklődésének kielégítésére a közeljövőben sajtónyilatkozat, riport vagy cikk formájában célszerű közölni a folyamatban lévő munka jellegét, módszerét, célját, a nélkül, hogy a várható változások érdemi részével foglalkoznánk.” (Javaslat a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos tájékoztatási tevékenység irányelveiről. 1965. március 5. MOL. M-KS-288. f. 66. cs. 1. öe. 121. p.). „Hazánkban egyelőre még nem kívánatos általános jellegű vita kibontakozása a gazdasági mechanizmus tökéletesítéséről. Az ilyen törekvésekkel szembe kell szállni.” (Feljegyzés a Mechanizmus Bizottság 1965. február 25-i üléséről. MOL. M-KS-288. f. 66. cs. 1. öe. 115. p.)

¹¹ „Lassan világos lesz, a hatások tovagyűrűznek, nem állnak meg a gazdaságnál.” „... Igen fontos követelmény, hogy... kellő figyelmet fordítsanak a határesetekre, a kölcsönös összefüggésekre, valamint a társadalmi (teljes) folyamat ábrázolási elvének és módszerének érvé-

nyesítésére....” (Feljegyzés Nyers elvtársnak a gazdasági mechanizmus reformja tárgyában tartott megbeszéléseiről. 1965. II. 15. MOL. M-KS-288. f. 66. cs. 1. öe. 93. p.; jelen vannak: Ajtai Miklós, Bognár József, Csikós-Nagy Béla, Erdei Ferenc, Friss István, Kiss Árpád, Párdi Imre, Timár Mátyás, Vajda Imre, Wilcesk Jenő, Nyers Rezső)

¹² A szállítási szerződések voltaképpen a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatokat szabályozták, ezért a piaci viszonyok elismerésével a vállalatok jogi kapcsolatrendszerét is át kellett alakítani. Az átalakításra előbb került sor, mint az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetésére, így a kibontakozó vita pontosan jelezte a reformalternatívákat.

¹³ A bizottság tagjai: Bajory Pál, Eötvös Oszkár, Mező Béla, Németh János, Novák István, Szigligeti Viktor, Ujlaki László, Varga Gyula. Az IM részéről a koordinációt Bacsó Jenő látta el (MOL. XIX. XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. doboz. 20.251. sz.).

¹⁴ Témavázlat a polgári eljárási szabályok módosításáról: XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. doboz. 20.251/1967/2. IM. II/1. Sz.

¹⁵ A Polgári eljárás elvi kérdései. A polgári eljárás egyszerűsítésével és a polgári bírósági hatáskörrel foglalkozó 4. sz. albizottság összefoglaló jelentése és javaslata az igazságszolgáltatás elvi kérdéseivel foglalkozó főbizottsághoz: XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. doboz.

¹⁶ 1971-ben jelent meg Kulcsár Kálmán: *A népi ülnökök a bíróságon* (Budapest, Akadémiai Kiadó) című könyve. A népi ülnökök ítélezési részvételének problémáját azonban a szerző már 1971 előtt is felvetette, így a Pp. kodifikációs munkálatainak megkezdésekor feltehetően ismertek voltak a népi ülnökök szervezeti részvételének szociológiai problémái. Az empirikus felmérésre egyébként 1968. október–december között került sor.

¹⁷ A fórumrendszer elvi kérdéseivel foglalkozó 6. sz. albizottság javaslata a főbizottsághoz. 1967. június 27. MOL. M-KS-288. f. 3. öe.

¹⁸ Néhány gondolat a Közgazdasági Munkaközösségi előterjesztés bevezetésével kapcsolatban. MOL. M-KS-288. f. 66. öe. aláírás és évszám nélkül.

¹⁹ Emlékeztető. (Nyers Rezső elvtárs a Gazdaságpolitikai Munkaközösség 1967. május 20-iki ülésén a vitát az alábbi pontokban foglalta össze.) 1967. május 25. MOL. M-KS-288. f. 66. öe. 20.013. – 21 / 1967.

²⁰ Néhány gondolat a Közgazdasági Munkaközösségi előterjesztés bevezetésével kapcsolatban. 5. Pont. MOL. M-KS-288. 66. öe. aláírás és évszám nélkül.

²¹ A Gazdasági Mechanizmus Reformjával Kapcsolatos Főbb Jogi Kérdések. A Jogi Elvi Bizottság javaslatai. 1967. IV.21. MOL. M-KS-288. 66. öe.

²² Uo. 2. p.

²³ Korom et. V/20. előadói beszédének vázlata. Tervezet és vázlat. XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 438. Doboz. 20.013. – 21 / 67. sz. 3. p. utolsó bekezdés.

²⁴ Levéltervezet Nyers Rezsőhöz, az MSZMP KB Titkárához. XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. Doboz. 1967. XII. 21.

²⁵ Jelentés a Jogi elvi bizottság eddigi munkájáról. Igazságügyi Minisztérium 20.005/1968.I.M. II/2. XIX E-1-c. IM Törvényelőkészítő Főosztály. 1968. 439. doboz.

²⁶ Ezt a korabeli politológia is észrevette. Bihari Mihály pl. így írt: „A szocialista társadalmak politikai rendszerében... két központot, két centrumot különböztetünk meg. Az egyik a politikai rendszer hatalmi centruma, amelyben a párt helyezkedik el, lényegében monopol hatalmi pozícióban...., a mások centruma a feladat végrehajtó centrum, amelyben a szocialista államrendszer helyezkedik el, a párt irányítása alatt, a politikai hatalomgyakorlás operatív végrehajtójaként.” (Bihari Mihály: *A társadalom érdekviszonyai és a szocialista demokrácia.* In: *Politika és politikatudomány.* Szerk.: Bihari Mihály. Gondolat, Budapest, 1982). Hasonló megközelítést találunk Schmidt Péter és Gombár Csaba munkáiban is.

